

gøres paa enestaaende maade ved et meget omfattende illustrationsmateriale, som viser, med hvilken omhu forfatteren er gaaet til arbejdet, og hvor stor hans viden paa dette felt er. Alene et studium af bogens gengivelse af skriftstykker og bogstaver vil være af stor værdi for den, som skal give sig i kast med fortidens gamle papirer og pergamenter. Et kapitel, som uden tvivl vil blive læst med særlig interesse, handler om forkortelserne. Erfaringen viser, at det ikke mindst er disse, som volder begyndere saavel som viderekomne vanskeligheder.

Der er grund til at takke baade Arkivar Kroman og Dansk historisk Fællesforening for den foreliggende bog, og man maa haabe, at Fællesforeningen ogsaa i fremtiden vil følge den kurs, der her er lagt, og arbejde for udgivelsen af værker, som kan hjælpe historikeren under hans ofte møjsommelige og trælse arbejde med de historiske kilder.

Johan Hvidtfeldt.

*F. Elle Jensen: Pietismen i Jylland. Teologiske Studier.
II. Afd. Nr. 5.*

I. L. Holstein-Ledreborg skrev omkring 1870 et lille skrift: »Evangelisk-luthersk« med tilføjelsen »En negativ Bestemmelse«. Man kunde efter læsningen af Elle Jensens bog fristes til at anvende den samme tilføjelse: »Pietismen i Jylland — en negativ Bestemmelse«. Dermed være ikke sagt, at Elle Jensens bog er daarlig, tværtimod, hans undersøgelse er yderst fortjenstfuld, men resultatet er temmelig negativt, maaske lidt mere udpræget end det behøvede at være. Elle Jensen tillægger ikke pietismen større betydning i de brede lag. Bevægelsen har ikke — som det er blevet hævdet — været den første kristelige livsanskuelse, som rigtig er blevet tilegnet af danske bønder, i hvert tilfælde ikke i Jylland, og den har ikke haft afgørende indflydelse paa bondestandens aandelige selvstændiggørelse. Pietismen bliver da en strømning, som andre i det kirkelige livs udvikling i Danmark. Noget større betydning tillægger Elle Jensen hernhuttismen, der havde et større lægmandselement; men hernhutterne blev aldrig talrige i Jylland, og Elle Jensen gaar ikke videre ind paa denne retning.

Elle Jensen har sat sig den opgave at give bidrag til klaring af spørgsmaalet om pietismens indflydelse ude i folket, i modsætning til tidligere fremstillinger, der særlig har holdt sig til bevægelsens hovedpersoner. Men der findes desværre ikke noget stort materiale til at belyse, hvordan pietismen er blevet modtaget i de brede lag; Elle Jensen har især kunnet gøre rede for mellemlagets, præsternes, holdning; og videre kan man næppe komme.

Studierne omfatter kun Nørre Jylland, men som baggrund for bevægelsen her er der givet en kort oversigt over den vestslesvigske pietisme, uden at Elle Jensen dog regner med, at der har været nogen nævneværdig paavirkning fra Sønder- til Nørrejyland. Pietismen er ført til Jylland af præsterne, altsaa fra København. Men pietismen her staar i høj grad i gæld til Sønderjylland, saa indirekte er paavirkningen maaske større end direkte. Den sønderjyske pietismes omfang og betydning kommer ikke helt til sin ret i oversigten, idet bevægelsen ogsaa havde andre centre end de vestslesvigske. Saa vidt man kan se, har Elle Jensen ikke benyttet det meget rige stof, der er samlet af J. Brodersen i bogen »Fra gamle Dage«. Brodersen foretager for Nordslesvigs vedkommende en topografisk gennemgang, som Elle Jensen — mere stringent og videnskabeligt — har gjort det for Nørrejyllands vedkommende. Naar man sammenligner de to fremstillinger, overraskes man over, hvor langt rigere det sønderjyske stof er. Det kan virkelig give oplysninger, ogsaa om de jævne folk; og man kan for Nordslesvigs vedkommende besvare de to spørgsmaal positivt, som Elle Jensen besvarer negativt: Pietismen er blevet tilegnet af bredere lag; og denne bevægelse har været medvirkende til den nordslesvigske bondestands aandelige selvstændiggørelse. Der kan paa peges sammenhæng mellem den religiøse vækkelse i det 18. og det nationale gennembrud i det 19. aarhundrede.

Den lettest tilgængelige del af Elle Jensens fremstilling er begyndelsen om de jyske menighedstilstande og slutningskapitlet om pietismen og befolkningen. Det store midterparti, der kaldes bevægelsens topografi, er nødvendigt for bevisførelsen, men svært at komme igennem, naar man ikke har stærke lokalhistoriske interesser. Det store efterforskningsarbejde, der ligger bag, maa man dog i høj

grad anerkende. Videnskabeligt er det af den største betydning.

I skildringen af de jyske menighedstilstande henimod midten af det 18. aarhundrede har Elle Jensen gengivet Ferdinand Fengers karakteristik af den jyske bondes religiøse standpunkt: »Et mod Kristendommen venligt sindet Hedenskab«. Dette er sikkert meget træffende.

Som vidnesbyrd om en vis religiøs indstilling hos almenen anfører Elle Jensen ogsaa en række landsbyvedtægter og siger om dem i almindelighed, at de har deres rod i længst forsvundne tider. Det er utvivlsomt rigtigt; men mange af enkeltbestemmelserne kan dog være føjet til i tidens løb, deriblandt ogsaa de elementer, der antyder en kristelig indstilling, idet paragraffer af dette indhold ikke er væsentlige for selve driftsfællesskabets udformning, som er det centrale i landsbyvedtægterne. Det kan f. eks. være tilfældet med forbud imod helligdagsarbejdet, bestemmelser om afskaffelse af julestuer eller forpligtelse til stadig kirkegang. Det er meget muligt, at der bag saadanne beslutninger ligger netop en pietistisk indflydelse. Spørgsmaalet er vanskeligt at undersøge, med mindre man har flere landsbyvedtægter efter hinanden fra samme by eller andre sikre vidnesbyrd. For et enkelt sogn i Sønderjylland kan man sandsynliggøre en sammenhæng mellem pietistisk indstilling og en reform af landsbyvedtægten. Eksempel er hentet fra Øster Højst i Slogs herred, hvor Nikolaj Evald i aarene 1702—32 var præst. Han var far til Enevold Evald, en af dansk pietismes mest fremtrædende skikkelser. I 1718 var Enevold Evald vendt hjem fra universitetet i Halle og opholdt sig derefter 9 aar i sit hjem. Han øvede en stor indflydelse ved husbesøg, bibellæsning og prædikener.

I Højst var forholdene som i andre danske landsbyer. Fællesskabet havde en praktisk og en selskabelig side. Der blev drukket tæt, og alle bøder for overtrædelse af landsbyvedtægten blev drukket op. Det har været præsten en torn i øjet; men det var vanskeligt at komme skikken til livs. Endelig lykkedes det ham i 1726 at faa gennemført en aftale med bønderne. Aftalen er ganske karakteristisk for brydningen mellem det pietistiske livssyn og den gamle, traditionelle indstilling.

Det bestemtes for det første, at gadestævnet ikke maatte holdes i kroerne, men skulde holdes i oldermandens eller et af bøndernes huse. For det andet skulde der føres rigtigt regnskab over bøderne; (der har vel været en tendens til at idømme rigeligt med bøder for at faa penge til snaps og øl.) For det tredje skulde præsten have lov til ved aarsafslutningen at faa sin andel i bødepengene udbetalt i rede penge, og han skulde ikke være tvunget til at drikke. For det fjerde skulde han have lov til at bortvise sine tjenestekarle fra sammenkomsten, naar det saakaldte vedtægtsøl blev drukket, (altsaa øllet, der var købt for bødepengene). For det femte bestemtes det, at hvis en eller flere af bymændene ikke vilde være med til øldrikkeriet, skulde vedkommende have lov til ligesom præsten at faa sin andel i bødepengene udbetalt kontant¹⁾. Præsten har altsaa slaet to fluer med eet smæk, han har dels faaet brudt en bresche i den selskabelige side af landsbyfællesskabet, og han har faaet lidt rede penge. Eksemplet er meget karakteristisk for, hvorledes pietismen kunde øve indflydelse i det daglige liv; men fra eet eksempel har man selvfølgelig ikke lov til at slutte ret meget.

Efter at Elle Jensens bog er kommet, kan man altsaa ikke regne med, at pietismen danner skarpt indsnit i det danske folks aandelige selvstændiggørelse. Pietismens bidrag er gledet ind i den almindelige strøm, der langsomt har omformet det danske samfund. Skarpere indsnit kan man maaske sætte ved landboreformerne og skoleloven af 1814. Selvom pietismen har indlagt sig megen fortjeneste ved at arbejde for et bedre skolevæsen, saa svarede, som Elle Jensen fremhæver, resultaterne ikke til hensigten. Først i løbet af aartier efter 1814 lærte almuen i Danmark virkelig at læse og skrive. At dette forhold har haft stor betydning for de vækkelser, der kom i første halvdel af det 19. aarhundrede, er sikkert nok. Mens pietismen bæres af præsterne, staar de senere vækkelser ofte i opposition til præsterne, og det skyldes vel for en stor del, at folk nu selv kunde læse i bibelen, og ofte fik noget andet ud af deres læsning, end præsterne gjorde.

Elle Jensen har med sin undersøgelse af pietismen i Jylland givet bund under fødderne for en nøgtern bedøm-

1) Slogs Herreds Tingbog 28. Maj 1726. Landsarkivet i Aabenraa.

melse af denne bevægelses indflydelse og fortjener i allerhøjeste grad anerkendelse for dette arbejde. Maaske vil andre trække forbindelseslinierne bagud og fremefter stærkere op; men selve grundlaget for bedømmelsen, som det er givet af Elle Jensen, kommer man ikke udenom.

Troels Fink.

Jørgen Swane: Vejle Borgerbog.

Paa Bekostning af Vejle Byraad har Amtsforvalter Jørgen Swane udgivet Vejle Bys Borgerskaber i Tidsrummet 1754—1870.

Bogen bestaar foruden af et Forord af en kronologisk ordnet Fortegnelse over de Personer, der tog Borgerskab, et Navneregister og et Fagregister, idet Udgifveren har afholdt sig fra enhver Kommentar. Det er det første Arbejde af denne Art, som foreligger fra en nørrejysk Købstad, og en nærmere Paavisning af Borgerskabernes Værdi for Forskningen er overflødig, efter at Prof. Albert Olsen har benyttet dem i sin store Afhandling i Acta Jutlandica.

Vejle Borgerbog giver Anledning til at følge den erhvervsmæssige Udvikling i det paagældende Tidsrum. Af Haandværkere nævnes 59 Bagere foruden 8 Kagebagere, 18 Bødkere, 14 Feldberedere, 24 Guldsmede, 21 Kleinsmede, 30 Malere, 28 Murere, 31 Rebslagere, 33 Sadelmager, 127 Skomagere, 58 Skrædere, 60 Slagtere, 35 Grov- og Nagelsmede og 63 Snedkere, paafaldende lave Tal i Betragtning af, at Bogen omfatter Tiden lige til 1870, men et Vidnesbyrd om den ringe Betydning, Vejle dengang havde. Undertiden synes Udgifverens Sondring mellem de forskellige Erhverv noget vilkaarlig. Der er næppe nogen større Grund til at skelne mellem Spisevært, Værtshusholder og Restauratør, men formodentlig gaar denne Differentiering tilbage til Kilden.

Det er ikke Udgifverens Skyld, at Bogen først begynder 1754, idet Raadstueprotokollerne mangler fra 1651 til 1752 og ikke meddeler noget om Borgerskaber i Perioden 1752—54.

Det maa betones, at Borgerskabsprotokoller ikke er fejlfri Kilder. De giver ikke alle Borgere. 1671 omtales det i Aarhus, at 90 Personer, som drev borgerlig Næring uden